

NEOLOGICKÁ SYNAGÓGA V ŽILINE

História Židov v Žiline začína v podstate až v polovici 19. storočia, lebo dovtedy mohli žiť v meste len dve židovské rodiny.

HISTÓRIA

Súpis Židov v Žiline zaznamenal v roku 1852 celkom 169 osôb, pričom mesto malo v tom istom čase 2422 obyvateľov. Židovská komunita si postavila modlitebňu, za mestom kúpila pozemok, kde zriadila cintorín a vznikla aj prvá, súkromná, židovská škola (1850). Komunita v meste nadobúda spoločenský a hospodársky vý-

Nová synagóga pred 2. svetovou vojnou. Foto archív.

znam. V roku 1861 registrujeme stavbu prvej synagógy na mieste dnešnej Neologickej (novej) synagógy a krátko na to aj stavbu prvej židovskej ľudovej školy (1863) v blízkosti synagógy.

Výstavba Košicko-bohumínskej železnice (1871) a výhodná poloha mesta vedú k zakladaniu významných priemyselných podnikov a peňažných ústavov. Mesto sa rozrastá aj vplyvom príchodu ďalších Židov, z ktorých niektorí patria medzi najväčších platcov daní v meste. Na prelome 19. a 20. storočia Žilina narástla do veľkosti aj významu a na vrchole tohto nárastu – v období prvej Československej republiky – bol Židom každý siedmy Žilincan.

V meste žije v roku 1921 1680 Židov (14 % obyvateľstva), židovská náboženská obec je po rímskokatolíckej druhá najpočetnejšia.

Židovská obec sa rozdeľuje. Menšia ortodoxná komunita si stavia na Dlačovej ulici svoju synagógu (1927).

V roku 1930 v Žiline žije už 2498 Židov, židovská komunita významne prispieva k hospodárskemu rozvoju a kultúrnemu charakteru mesta, Židia sú v mestskom zastupiteľstve, druhým zástupcom starostu je známy židovský advokát.

NOVÁ SYNAGÓGA

Synagóga z roku 1861 už kapacitne nestačí rozrastajúcej sa obci, a tak vedenie rozhodlo v roku 1928 o jej zburaní a nahradení novou stavbou. Obec vypísala architektonickú súťaž a návrhy podali známi architekti: Michal Maximilián Scheer a Jozef Zweigenthal (Žilina), Josef Hoffmann (Viedeň) a Lipót Baumhorn (Budapešť). Víťazný návrh bol od Petra Behrensa a jeho kolegov z berlínskeho ateliéru.

Z masívnej kamennej podnože podobnej stredovekej pevnosti, v ktorej sa nachádzajú vstupné a obslužné priestory synagógy, vyrastá kubus chrámového priestoru s kapacitou pre 750 veriacich. Orientalizujúco vysunuté nárožia

hlavnej hmoty s hrubou štruktúrou omietky vytvárajú akýsi prechod medzi robustnou základňou a jasnou, ľahko pôsobiacou kupolou s výškou 17 a priemerom 16 metrov. Stavbu (1929–1931) viedol žilinský architekt Žigo Wertheimer, dodávateľom bola stavebná firma členov komunity, bratov Novákovcov. Monumentálna architektúra Neologickej (novej) synagógy spája tradičnú typológiu sakrálnych budov a múdrosť dedičstva histó-

rie s jazykom moderného hnutia a racionalitou nového inžinierskeho myslenia. Impozantnosť stavby vyniká i vďaka jej umiestnenia na križovatke ciest so zvažujúcim sa terénom.

Maľba Dávidovej hviezdy v kupole je jednou z najpôsobivejších častí diela. Evanjelik Peter Behrens vo svojom jedinom projekte synagógy docielil

Synagóga v 80. rokoch 20. storočia. Foto archív.

dynamickú až mystickú atmosféru interiérov, ktorú umocňovali farebné vitrážové okná. Patrí medzi jeho posledné diela, ktoré navrhol v duchu expresionizmu.

Peter Behrens bol nemecký architekt a dizajnér, priekopník nových trendov a učiteľ ďalších významných architektov 20. storočia.

V rokoch druhej svetovej vojny synagóga skončila ako sklad obilia a nábytku.

PO VOJNE

Žilinskí židia, ktorí prežili holokaust, po vojne už nedokázali zaplniť svoj veľký chrám. Ešte pred nástupom komunizmu v Československu v roku

Nová synagóga po rekonštrukcii. Foto Peter Snadík, 2016.

1948 sa židovská obec usilovala chrám predať mestu, nakoniec ho však znárodnili.

1. septembra 1950 v prístavbe zimnej modlitebne začala pôsobiť profesii-

onálna Bábková scéna Krajevého divadla pracujúcich (dnešné Bábkové divadlo Žilina). V roku 1954 bola realizovaná prestavba hlavnej sály podľa miestneho architekta Václava Čápa. Presmerovaním orientácie sály na juh však nenávratne poškodil Behrensov koncept interiéru.

Synagóga bola otvorená verejnosti pod názvom Dom osvetly (1955) ako dôležitý kultúrny stánok, kde vystúpilo množstvo vtedajších umelcov. Od roku 1961 zmenil názov na Park kultúry a oddychu – pár rokov bol priestorom pre hostujúce divadlá, koncerty, tanečnú školu, voľnočasové aktivity a kurzy. Niektoré aktivity pokračovali až do roku 1985 v prístavbe zimnej modlitebne.

Z Prahy do Žiliny presťahovaná Vysoká škola dopravná (dnešná Žilinská univerzita) tu otvára 6. septembra 1960 školský rok a od roku 1962 dostáva hlavnú sálu ako svoju aulu. Jediná vysoká škola svojho druhu v Československu priniesla Žiline študentov

Interiér vrátený do pôvodnej podoby. Foto archív.

i pedagógov z celej republiky. Stupňovité hľadisko a vložený hliníkový podhľad a akustické obklady však od roku 1973 ukryli takmer na polstoročie pôvodné dimenzie chrámu.

V aule-synagóge sa začali revolučné udalosti na Vysokej škole dopravy a spojov v novembri roku 1989.

Po nežnej revolúcii v roku 1989 sa z vysokej školy na takmer 20 rokov stalo kino. Židovská obec, ktorá získala budovu späť do svojho vlastníctva, bola príliš malá, aby ju dokázala sama využiť. Na premietacom plátne by sa

ešte možno aj dnes striedalo napätie, akcia, romantika a fantázia, keby kúsok za rohom nevybudovali v roku 2010 výkonnejší multiplex.

„Robili sme, čo sme mohli, zažili sme, čo sme ešte nezažili. Na toto si

Malba Dávidovej hviezdy v kupole. Foto archív.

budeme pamätať, hoci vysvetliť to niekomu, kto nebol pri tom, nie je možné.

REKONŠTRUKCIA

Pamätáme si takto – po predstavení divadelnej hry *Tiso* v hlavnej úlohe s Mariánom Labudom prišiel za nami koncom roku 2010 predseda žilinskej židovskej obce Pavel Frankl s otázkou, či by sme niečo podobné ako na Stanici neurobili aj v synagóge – zrekonštruovali a priniesli kultúrny život. Nebolo to ľahké rozhodnutie, naše občianske združenie Truc sphérique je príliš malá organizácia na takúto

úlohu. Zodpovednosť vyhrala, ŽNO nám prisľúbila prenájom na 30 rokov za symbolické nájomné a začali sme. Po roku výskumov a priprav sa v roku 2012 začali prvé búracie práce s cieľom odstrániť všetko, čo zakrývalo pôvodnú Behrensovú architektúru,“ hovorí Marek Adamov, riaditeľ OZ Truc Sphérique.“

Ďalej Marek pokračuje: „Nepodarilo sa nám však získať žiadne väčšie

peniaze. Pod tlakom úlohy prekračujúcej naše možnosti sme od začiatku kombinovali zbierky, dary, 2 % z daní, sponzorov aj malé granty. Kúsok po kúsok sme skladali milión a pol eur. Ďalší milión eur sme ušetrili vďaka práci dobrovoľníkov a darovanému materiálu či prácam desiatok firiem. A nakoniec, po pár rokoch roboty, nás väčšími grantami podporili Granty EHP (Nórsko, Island, Lichtenštajnsko), Ministerstvo kultúry SR, Mesto Žilina, Nadácia Kia Motors Slovakia, spoločnosť Počítače a programovanie, Ústredný zväz židovských náboženských obcí na Slovensku, programy Európskej únie.“

Zoznam tri tisíc ľudí, ktorí nám počas siedmich rokov pomohli darom alebo prácou a ktorí si tak kúpili nesmrteľnosť, zaznel naživo 12. mája 2017 na otvorení ako súčasť hudobnej skladby Mareka Piačeka. Môžete ju stále počuť v múre synagógy, stačí priložiť ucho k stene. „Schopnosť absorbovať všetky zmeny zrejme najúžasnejšou, no súčasne nedocenenou, vlastnosťou Behrensovej synagógy,“ hovorí hlavný architekt rekonštrukcie Martin Jančok.

Chceme, aby vznikajúca kultúrna inštitúcia a jej program boli z 21. storočia, aby sa tu diali veci, ktoré budú premyslenou kombináciou kritickej reflexie, produkcie umenia a komunit-

Koncert pre darcov v máji 2017. Foto archív.

ného života. Veríme, že práve v rovine programu sa odohrá skutočné dobrodružstvo, ktorého ste práve teraz súčasťou.

www.novasynagoga.sk
Pavel Frankl, predseda ŽNO Žilina